

KONZERVATÍV FORRADALOM MAGYARORSZÁGON

B É K É S M Á R T O N

„Mint fekete káprázat jött”

Szabó Lőrinc

„Azok az egészséges változások, amelyek a kezdetekhez vezetnek vissza” – így fogalmazott a modern politika fejedelme, Niccolò Machiavelli.¹ Amikor szavai elhangzottak, az itáliai reneszánsz az antikvitáshoz való visszatérés által akart újjászületni (*rinascimento*), a humanizmus az ógörög embereszményből (*kalogagathia*) megújulni s éppen készülődött az Alpokon túl a *Reformatio*, mégpedig a Biblia szövegéhez való visszatalálással. Minden a kezdetek felé irányult tehát, de *nem vissza, hanem előre*. Mert valóban: a születés pillanatának tisztaságát, reménységét és tágas perspektíváját szüntelenül fel kell idéznünk ahhoz, hogy erőt meríthessünk és újjászülessünk, mégpedig azzal, hogy *a jövőben térünk vissza* létünk tiszta forrásához. A kezdet ugyanis nem más, mint a tisztaság oltára, a születés ígéretének megfogalmazódása. Apollóni pillanat ez: a mítosz küszöbének átlépése, a létesülés misztériuma. A kezdet kezdetén ugyanis már minden eleve adott – ez a sorsunk. Nincs ez másként a közösségek életében sem! Ezek a politikai testek is akkor születnek meg, amikor szent és harcos alapítóik életre hívják őket: körbekerítik szállásterületüket, nevet adnak maguknak, és szakrális egyetértésben kimondják saját nyelvükön életük közös törvényeit. A népek fogadásának pillanata, az államok megalapítása, az első törvénykezés és a nemzetek születésének napja az idő mélyén várat magára, egészen addig, míg felszínre nem hozzák őket. Minden nemzet legnagyobb ünnepe éppen ilyen eseményekhez kötődik – ezeket elevenítik fel, évről évre. Mi, magyarok, március 15-én, augusztus 20-án és október 23-án.

Az államok és társadalmak élete nem szakadatlan haladás, történetük inkább nekilendülések és hanyatlások hullámzásaként írható le. Ám ezt sem egyenes vonalú, kétdimenziós menetrendként kell elképzelnünk, ahol a végzet uralkodik, hanem csigavonalként, ahol kellő erőfeszítéssel az ég felé, de akaratlanul, különösen pedig készakarva, a mélybe is lehet tartani. Ahogyan Németh László megfogalmazta: „Amint vannak *circulus vitiosusok* [hibás körök], vannak jóra vezető *circulusok* is, amelyeket csak meg kell tudni indítani”.² A lineáris-progresszív történelemszemlélet ehhez képest a Haladás nevében fogalmazta meg az eredettől való mielőbbi távolkerülés programját. Ez nem más, mint a kezdetek fokozatos, de egyre gyorsuló, visszamenőleges felszámolásának egyetemes projektje. Ez a terv történelmileg nézve akkor elégedett, ha minél messzebb jár a születés pillanatától, sőt sikerül neki – az *Internacionálé* soraival élve – „a múltat végképp eltörölni”. Ennek a progresszív programnak valójában soha sincs vége, hiszen – egy Lukács György filozófiájáról szóló könyv árulkodó címével

1 NICCOLÒ MACHIAVELLI: *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* [1517] III. könyv, 1. bek. ford. LONTAY László = *Machiavelli művei*. I. köt. Európa, Bp. 1978.

2 NÉMETH László: *A magyar rádió feladatai* [1934] = *Uő: Sorskérdések*. szöveg. gond. GREZSA Ferenc, Magvető-Szépirodalmi, Bp. 1989. 129.

élve – éppen, hogy a „forradalom végtelenségét” jelenti. Ám eközben a dolog természetéből fakadóan a tegnapi haladás eredményének minduntalan fejére hág a holnap haladás élcsapata; így lett például a múlt századi feminizmusból napjainkban reakciós ideológia a *woke* mozgalom szemében, vagy következett annak idején a vérpadon Danton után Robespierre.

A haladás (lat. *progressio*, előre menetel) történetfilozófiai perspektívában olyan, mint a kihúzott szál a szőttesben: nyomán egyre sebesebb ütemben bomlik fel az egész. A gazdasági, politikai és társadalmi haladás erőszakos mozgalmait közkeletű nevükön forradalomnak nevezik, noha semmi közük a *revolutio* szóhoz, amely eredetileg csillagászati kifejezés volt és a bolygók tengelyük körüli körkörös forgását jelentette, vagyis ciklikus szemléletet tükrözött, nem pedig lineárist. A kapitalizmus kora modern gazdasági/termelési forradalma, a modern polgárság jogi és a kommunizmus társadalmi forradalma, majd 1968 posztmodern kulturális forradalma minden történelmi kereszteződésben megtalálta a maga ellenzőit. Őket hívjuk konzervatívoknak. Ha a konzervativizmust nem struktúrakonzervativizmusként, vagyis az éppen aktuális intézményi *status quo*hoz képest fogjuk fel, hanem értékeket követve értelmezzük, azaz, Tőkéczi László szavaival élve, etikai vagy értékonzervativizmusnak tartjuk,³ akkor tisztábban látjuk nemcsak a progresszió minden rendű-rangú – napjainkban az antifától a „nyílt társadalmon” keresztül a *woke* kapitalizmusig és a géntechnológiáig terjedő – képviselőinek együttesével szembeni pozícióját, de azt is, hogy ciklusuk előrehaladásával mikor-hol ütköznek meg.

Ennek megfelelően négy csoportról beszélhetünk: 1) vannak a tradícionista listák, akik még szervesen élnek a Hagyományt, ők a kezdet mítoszi idejében élnek, népdalaik sorai a természettől el nem vált, saját személyes életükről szólnak; aztán 2) vannak, akik a már részekre bontott és kikezdett tradíciót akarják megvédelmezni s ellenforradalommal reagálnak a forradalom pusztításaira, mint tették azt a vendé-i katolikus felkelők vagy az Alcázart védő spanyol nemzetiek; 3) akadnak olyanok, akik „fontolva haladó” (Dessewffy Aurél) reformokkal szeretnék az idő kihívásaihoz igazítani azt, amit elődeiktől megörököltek, ők jobb esetben a forradalom vitorlájából akarják kifogni a szelet, rosszabb esetben fordítva, így inkább sok kis részletet megváltoztatnak, hogy a nagy egész ugyanaz maradjon; végezetül 4) léteznek olyanok, akik kénytelenek belátni, hogy a régi világ mindenestől elveszett, nincs már mihez ragaszkodni, így számukra egyetlen megoldás van: újratemteni a kezdetek ősi állapotát, más szavakkal megpróbálnak „olyan körülményeket teremteni, amik megőrzésre méltóak” (Arthur Moeller van den Bruck).

Utóbbi verzió a „konzervativizmus-bajnokságokon” (Megadja Gábor) rendre hátul végez: már elnevezését is eltagadják tőle, *veszélyes* oximoronnak tartva, problémafelvetését kérdéstilalom alá vonják, a politikai képzelet kapuit pedig gondosan bezárják. Ám a konzervatív forradalom nagyon is létezik, csupán két feltételnek kell teljesülnie hozzá: 1) hogy a haladás ciklusa befejezéséhez közeledjék és a progresszió végére érve, paradox módon közelebb kerüljünk a kezdet mágikus szűzforrásához, mégpedig az „örök visszatérés” (Friedrich Nietzsche) jegyében, valamint 2) forradalmi konzervatívok kellenek hozzá.⁴

A KONZERVATÍV FORRADALOM

A konzervatív forradalom (*Konservative Revolution*, KF) többnyire úgy jelenik meg mint az I. világháborús vereség és a náci hatalomátvétel közötti németországi, leginkább értelmiségi áramlatokból álló és kevésbé konkrét politikai mozgalmat alkotó jelenség. Maga is ideológiai gyűjtőfogalom, amely több fő- és mellékágból áll, amelyek önmagukban is sokrétű csoportosulásokat fognak

újrateremteni
a kezdetek ősi állapotát

3 Tőkéczi László: A konzervativizmus „lényege”. *Confessio*, 2005/4. 6–9.

4 A bevezetéshez felhasználtam a budapesti CPAC-rendezvényen 2022. május 20-án elhangzott *Konzervatív reneszánsz* című beszédem szövegét (<<https://latoszoblog.hu/aktualis/konzervativ-renezansz/>>), valamint könyvem megállapításait: *Kulturális hadviselés. A kulturális hatalom elmélete és gyakorlata*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2020. 201–205.



Új rend –

Arno Breker *A párt* című szobra (1939) a nőrvénichi (Észak-Rajna-Vesztfália) Breker Múzeum udvarán (Wikimedia Commons)

egybe. A konzervativizmus és a forradalom közötti igen termékeny feszültség a képzeletbeli KF-koordinátatengelyen meglehetősen nagy szórást mutat: egyesek inkább konzervatívok, mások inkább forradalmárok, van olyan, aki ideig-óráig mindkettő, vagy éppenséggel egyik sem. Az azonban biztos, hogy a KF-faktor jól felismerhető, ha nem is rögtön *expressis verbis* kimondása révén, hanem esztétikailag-stilárisan. Mindez azt is jelenti, hogy a konzervatív forradalom rövid életű és töredékes politikai megvalósulása mögött ott van egy ennél sokkal szélesebb és mélyebb eszmetörténeti hagyomány, mely után egy még tagoltabb metapolitikai tartomány következik.

A második császárság, vagyis a vilmosi Németország (1871–1918) összeomlása, a front októberi megroppanásától kezdve a köztársaságot kikiáltó novemberi forradalmon keresztül a versailles-i béke 1919. júniusi aláírásáig permanens válságot okozott: az idők forradalommal és ellenforradalommal voltak terhesek, amelyek matrózlázadásokat, trónfosztást, puccskísérleteket, megtorlást, területi veszteségeket, apátiát és bosszúvágyat hoztak. Ennek kezdőpontjától, vagyis 1918 őszétől egészen a hitleri *Machtergreifung*ot kiteljesítő 1934. júniusi hosszú kések éjszakájáig terjed az a bő másfél évtized, amikor a konzervatív forradalom érvényesült.⁵

Röviden azok voltak a konzervatív forradalmárok / forradalmi konzervatívok, akik 1918 és 1934 között sem a wilhelmiánus időket nem akarták restaurálni (vagyis nem voltak ellenforradalmárok), s egyetlen szállal sem kötődtek annak ókonzervativizmusához, de a liberális és/vagy marxista forradalommal is szemben álltak azok nemzetellenessége miatt. Ebben a történelmi szituációban nem hittek az 1918 *előtti* konzervativizmusban, forradalmat akartak, és nem hittek az 1918 *utáni* forradalomnak sem, s megőrzést hirdettek. Más szavakkal,

⁵ Lásd bővebben: Stefan BREUER: Die „Konservative Revolution“. Kritik eines Mythos. *Politische Vierteljahresschrift*, 1990/4.; KARÁCSONY András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. *Századvég*, 2005/1. (megjelent még: Uő: *Mozaikok*. Attraktor, Máriabesnyő, 2014.); Klemens von KLEMPERER: *Germany's New Conservatism*. Princeton U.P., New Jersey, 1957.; *Konservative Revolution* [tematikus lapszám] *Sezession*, 2011/október; Armin MOHLER – Karlheinz WEISSMANN: *Die konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Ein Handbuch*. Ares, Graz, 2005.; Rolf Peter SIEFERLE: *Die konservative Revolution. Fünfbiographische Skizzen*. Landtverlag, Berlin, 2019. és SZALAI Zoltán: A „konzervatív forradalom” fogalma. *Kommentár*, 2019/2.

immár valóban konkrét időhöz és valós térhez kötve, „1918 után jelent meg a »forradalmi jobboldal«, ami egyszerre állt ellen az individualista liberalizmusnak, a marxizmusnak és a *status quo ante*-reakciónak”.⁶ Törekvésük nem az éppen-most-elvesztettet akarta visszaállítani, hanem az örökké-érvényeshez visszatérni. Egyik legfőbb teoretikusuk, Arthur Moeller van den Bruck a szellemi mozgalom kultikus, *Das dritte Reich* című 1923-ban megjelent könyvében – amely címe szerint is eltemette a másodikat, és szemét egy eljövendőre szegezte – le is szögezte a következőket:

„A forradalmi eszméket össze akarjuk kötni a konzervatívakkal, amelyek újra és újra előállnak, s ezzel konzervatív-forradalmárként olyan állapotokat idéznek elő, melyek között ismét élni tudunk. A forradalmat tehát meg akarjuk nyerni!”

„A konzervatív ember azt a helyet keresi, ahol megvetheti a lábát és ahonnan új kezdetet indíthat. A konzervatív tehát szükségképpen egyszerre megőrző és lázadó. Azt a kérdést veti ugyanis fel, hogy mi az, ami megőrzésre méltó?”⁷

A „konzervatív forradalom” már az elnevezés szintjén is szintézist sugall, nem is beszélve belső áramlatai – úgymint: ifjúkonzervatívok (*Jungkonservativen*), nemzetiforradalmárok (*National-revolutionären*), népiek (*Völkischen*), szövetségek (*Bündnischen*) és parasztmozgalmak (*Landvolk-Bewegung*) – „keresztfrontjairól” (Benedikt Kaiser), melyek mindegyike egy távlatos (stílus)egység jeleként szívesen használta a fekete zászló szimbólumát. Így sáncolva el táborát a vörös lobogótól, Weimar fekete-vörös-arany színeitől, a régi fekete-fehér-vörös császári zászlótól és természetesen a horogkeresztes jelvénytől.

Az 1918–20 utáni magyar helyzet teljesen más volt, mint a németországi, nálunk ugyanis, bár a háborús vereség, a wilsoni-liberális és a lenini-bolsevik kettős államcsíny, sőt a megalázó békediktátum és területi veszteség is bekövetkezett, 1919–20-ban sikerült visszaállítani a „régit”, és felszámolni azt, ami magát forradalomnak nevezte. A Horthy-korszak első éveiben valóban úgy állt a dolog, hogy „az ellenforradalom nem egy ellentétes forradalom, hanem a forradalom ellentéte” (Joseph de Maistre), amit a rendszer működtetői is határozottan így gondoltak. Elég csak az első ellenforradalmi miniszterelnököt, Huszár Károlyt idézni, aki a Nemzetgyűlésben a következőket mondta: „Ebben az országban végre meg kell szüntetni az anarchiát. [...] Nem akarok ellen-Szamuelyket látni”.⁸ Nem egy „harmadik birodalmat” akartak tehát megalapítani, hanem az 1918 előtti királyságot visszaállítani. Miután ez sikerült, visszaállt a világ rendje, semmi szükség nem volt tehát új világra.

A nagyságrendileg hasonló ideig tartó weimari köztársaság (1919–33) és a Bethlen-konzolidáció (1921–31) között pont akkora és éppen olyan jellegű volt a különbség, mint a német KF-lapok (*Tat*, *Widerstand*) és a '20-as, '30-as évek Magyarországnak konzervatív felhozatala (*Magyar Szemle*, *Napkelet*) között. Ott „acélos romantika”, itt „neobarokk társadalom”. Az „ellenforradalmi rendszer” Magyarországnak nem az volt a kérdés, hogy ki lesz az, aki „megindítja az új rend gépeit” (Szabó Lőrinc), hanem hogy a régi masinákat ismét üzembe helyezték.

Két ismert konzervatív forradalmárnak azonban szorosabb kapcsolata is kialakult Magyarországgal: az egyik a német-osztrák újkonzervatívok, a másik a német nemzetiforradalmárok neves alakja. Előbbi, Karl Anton Rohan herceg, utóbbi Hans Freyer volt. Rohan gróf Apponyi Albert leányát vette el, idehaza Szellemi Egyesületek Szövetsége néven emlegetett szervezete (Fédération des

konzervatív forradalmárok / forradalmi konzervatívok



6 Benedikt KAISER: Mehr wissen. Zwei neue Bausteiner. *Sezession*, 2019/augusztus. 58.

7 Arthur MOELLER VAN DEN BRUCK: *Das dritte Reich* [1923] (reprint) Uwe Berg-Verlag, Toppstedt, 2006. 22., 200.

8 Huszár Károly felszólalása 1920. február 20-án = *Nemzetgyűlési Napló*. 1920. I. köt. Bp. 1920. 18–19.



A Szellemi Egyesületek Szövetségének 1934-es budapesti kongresszusa, balról jobbra: Karl Anton Rohan herceg, gróf Teleki Pál, Hans Freyer és René Poirier algériai egyetemi tanár (Képes Pesti Hírlap, 1934. január 5. címlap)

Unions intellectuelles / Verbandes für kulturelle Zusammenarbeit) 1934 elején éppen Budapesten rendezte meg utolsó kongresszusát *Európa hagyomány és forradalom között* címmel (jelen volt többek között Hóman Bálint, Habsburg Ottó, Oskar Kokoschka, Janko Janev bolgár KF-teoretikus és Ernesto Giménez Caballero, a spanyol falangisták ideológusa). Bár a rendezvényen jól kiütközött, hogy a magyar és a külföldi szerzők mennyire másként gondolkodnak, egy beszámoló mégis megpróbálta feloldani az ellentétet azzal, hogy rávilágított, „a forradalom szó [...] az 1918–19. évi hazaárulás óta csak rossz értelemben él a köztudatban”, ám ha „sikeres nemzeti megmozdulások zománcozzák meg a »forradalom« szavát, akkor mi is kénytelenek vagyunk letenni [...] az idegenkedésről”.⁹ A kontraszt azonban hatalmas volt, például amikor Hans Freyer a következőket mondta: „Ez a hit a »kezdés« törhetetlen erejében összekötő kapocs; az igazi forradalmárt és az igazi konzervatívot szövetségessé teszi, szemben a liberális világgal, valamint a restaurációval.”¹⁰ A lipcsei egyetem filozófus–szociológus professzora 1938-tól budapesti vendégprofesszor, majd a magyarországi Német Kulturális Intézetet vezetője volt, egészen 1945-ig.

KONZERVATÍV ÁLLÍTMÁNY

A konzervatív forradalom lehetősége olyan valaminek az összeomlása után érkezik el, amihez nem ragaszkodunk, ezért aztán nem valamilyen megelőző állapot visszaállítására irányul, hanem az eredet újratemtésére, egy új kezdet érdekében. Miután egy hazai konzervatív forradalomra a politikai helyzet 1919 és 1945 között nem volt megfelelő (szükség/igény sem mutatkozott rá), ez majd csak egy egész korszakkal (1945–89) később következhetett el. Konzervatívként 1989/90-től kezdve nem volt mihez ragaszkodni a közelmúlt tekintetében, de jócskán akadt olyan visszaállítható, ami örök értéket jelenthet a jövőben. A helyzeti energia tehát határozottan forradalmi-konzervatív volt: nincs mit megőrizni, nincs mi elé visszatérni, következésképpen új kezdetet kell indítani. Amint a második császárság összeomlása után Moeller van den Bruck fogalmazott: „Reakció az, aki a politikai kiutat ott keresi, ahol az előző történet véget ért. Konzervatív az, aki ismét új kezdetet nyit.”¹¹ Egy ilyen megközelítés sem a konformista konzervativizmus kisszerűségeit, sem a forradalmak konvencionális hagyománytagadását nem képviseli, múltcentrikusság helyett jövőorientált konzervativizmust jelent, jobboldali jövő időt.

A történelmi változások perspektivikusan Közép- és Kelet-Európában teremtetek lehetőséget arra, hogy a régió visszakapcsolódjon évszázadokkal korábbi nemzeti és állami keletkezésének értékvilágához, vagyis hogy a kezdetből merítse jövője energiáját. Az 1989/90-ben megnyílt lehetőségek valóban

9 VINCZEHDY Ernő: Hagyomány és forradalom. *Magyar Közigazgatás*, 1934/2. 5.

10 A hagyomány és a forradalom a világképben. H. Freyer előadása. *Társadalomtudomány*, 1934/4. 206., 208.

11 MOELLER VAN DEN BRUCK: *I.m.* 157.

ígérhették azt, hogy „a két háború közötti konzervatív forradalmárokhoz hasonló törekvések a posztkommunista Kelet-Európa talaján szökkenhetnek szárba [...] a húszas-harmincas évek Konzervatív Forradalma teoretikusainak felvetései itt új fejlődést indíthatnak útjára, és segítségükkel ugyanúgy el lehet távolodni a kommunista múlttól, mint a kapitalista jelentől”.¹² Ez azonban nem következett be. Ehhez két feltételnek kellett volna teljesülnie: az egyik, hogy az itt élő népek a *saját* forradalmukat nyerjék meg, a másik pedig, hogy ne *mások* értékeit konzerválják. Miután azonban a régió a szovjet birodalom nyugati periferiájából estéről reggelre a transzatlanti hegemonia keleti határszéle lett, a *nemzeti* forradalmat azon nyomban elnapolták, a térséget pedig egyszerűen a Nyugat gazdasági-kulturális *status quó*jához csatlakoztatták. Jó példa erre a modellre, hogy 1989/90 geopolitikai fókuszpontjában sem egy új Németország egyesült, hanem az NDK-t egyszerűen beolvasztották az NSZK-ba. A nyugatnémet liberális értelmiség vezére, Jürgen Habermas e folyamatot egyenesen „utolérő forradalomnak” is nevezte, keletnémet honfitársairól pedig megjegyezte, hogy arrafelé „olyan mentalitás uralkodik, amelyet mi az Adenauer-korból ismerünk. Az NDK-ban ugyanis még nem ment végbe az értékorientációknak azt a drámai átalakulása, amely a Szövetségi Köztársaságban a hatvanas évek vége óta lejátszódott”.¹³

A Nyugat a régmúlthoz való visszatérést nem nézte jó szemmel, a forradalom monopóliuma fölött pedig féltékenyen őrködött, így 1989-ben inkább a francia forradalom 200. évfordulóját ünnepelte, őrizgetve annak hamuját, mintsem hogy felszítsa a közép- és kelet-európai nemzeti forradalmak tüzét. Csak csendben, csak halkan, hogy senki meg ne hallja! Arrafelé sem a nemzetben nem láttak már forradalmi potenciált, sem a forradalom nemzetmegújító erejét nem ismerték még el. Mi sem jellemzi jobban a történelem végén élő Nyugat- és az éppen új történelmet kezdő Közép- és Kelet-Európa végzetes aszinkronitását, mint hogy a régió drámai önfelszabadítása közepette előbbi mozdulatlan maradt, és legfeljebb az állami tulajdon privatizálását és a nemzeti termelőkapacitás leszerelését sürgette.¹⁴

Ernst Nolte az 1989-es „csodák évének” másnapján, 1991-ben olyan „konzervatív forradalmat” azonosított térségünkben, amely szíve szerint a nemzetet állította volna helyre, de befejezetlen maradt.¹⁵ Ezt erősíti meg, hogy 1989–90-ben formai-fogalmi szempontból puhították a forradalmat (alkotmányos, bársonyos, békés, megegyezésem, tárgyalásos, törvényes), sőt valamiféle átmenetté fokozták le, amelynek a célja az Európához való visszacsatlakozás, mégpedig a Nyugathoz való utáncsatlakozás értelmében. Tartalmi-értékrendi szempontból pedig inkább fel sem vetettek olyasmit, hogy miután Közép- és Kelet-Európában 1989 után egészen egyszerűen nem maradt mit megőrizni a közelmúltból, a korábbi történelmi korszakhatárok (1918/19, 1944/45, 1947/48) előtti állapotok visszaállítása pedig képtelenség s nem is kívánatos, ezért hát a távolabbi múltból lehetséges megújulni, ami viszont valóban forradalommal érne fel. Végére tehát egy regionális konzervatív forradalom mindkét komponensét megfojtották. Akár úgy is mondhatnánk, hogy *szent hajszára szövetekezett e kísértet ellen a régi Európának minden hatalma*.

A történelmi fordulat befejezetlensége Magyarországon is a politikai változás féldalasságát eredményezte, különösen, hogy a diktatúra egykori gazdasági, tájékoztatói és operatív működtetői újabban „tovább szolgáló elitként”, liberális ellenzéke pedig „rég-új élcsapatként” folytatta karrierjét.¹⁶ Forradalom helyett legfeljebb reform valósult meg, ahogy azt már a '80-as évek második

jövőorientált
konzervativizmus,
jobboldali jövő idő

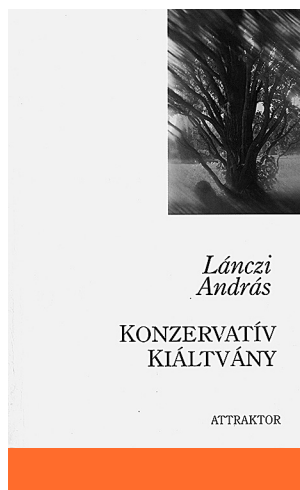
12 Karlheinz WEISSMANN: *Vorwort = Die Konservative Revolution in Europa*. szerk. Karheinz WEISSMANN, Institut für Staatspolitik, Schnellroda, 2013. 13–14.

13 Jürgen HABERMAS: *Die nachholende Revolution*. Suhrkamp, Frankfurt, 1990. és idézi WEISS János: A német egyesítés mint társadalomfilozófiai kihívás. *Beszélő*, 2012/12. 46.

14 Lásd bővebben: BÉKÉS Márton: Keleten a helyzet változóban. Közép-Európa visszaútja önmagához (1990–2020) *Kommentár*, 2021/1.

15 Ernst NOLTE: Die unvollständige Revolution, die Rehabilitation des Brübertums und der defensive Nationalismus. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1991. január 24.

16 Lásd bővebben: SCHMIDT Mária: *Országból hazát. Harminc éve szabadon*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Bp. 2020. 235–245.



Láncki András: *Konzervatív kiáltvány* (2002)

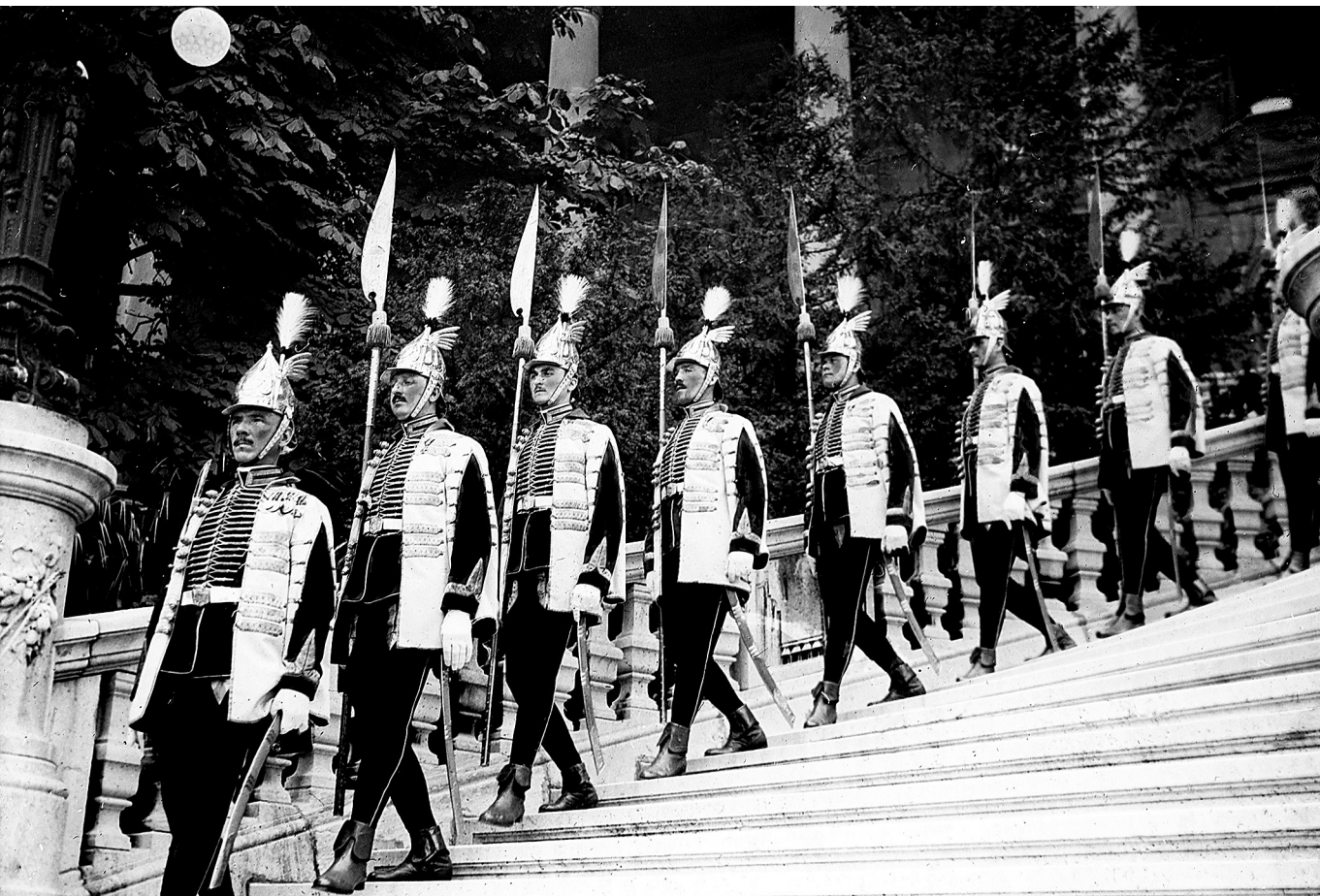
felétől kezdve a rendszer belső ellenzéke (*Fordulat és reform*. 1987) és külső rendszerellenzéke (*Társadalmi szerződés*. 1987) egyaránt javasolta is. Ennek eredményeként a rendszerváltoztatás folyamatát először lefékeztek, majd eltérítették, végezetül befagyasztották. Az 1990 és 2010 közötti posztkommunista korszakban a baloldali-liberális blokk nemcsak az intézményekben, hanem a tulajdonos-szerkezetben is alapvetően megőrizte az 1989 előtti állapotokat, kulturális hegemoniáját pedig 1989 után csak még erősebbé, sőt egyenesen hivatalossá tette. Ebben a történelmi szituációban és politikai pozícióban, amikor tehát a rendszer megváltozott, de annak korszakos medre nem, kénytelen-kelletlen fel kellett ismerni, hogy 1) a sarkalatos rész módosítások ellenére az alkotmányos keretek egésze megmaradt (1949. évi 20. törvény), 2) amint a gazdasági és külügyi orientációváltás ellenére az állami intézményrendszer megelőző logikája is, végül 3) mindenféle változtatás hiányában kontinuitást élvezett a progresszív szellemi hegemonia, csak most már keleti dialektusa helyett a nyugatit beszéltek, olykor ugyanazok.

1990 és 2010 között a politikai intézmények és a társadalmi eszmék tekintetében a reakciós álláspont éppenséggel a kommunista diktatúra és posztkommunista folytatásának konzerválását jelentette volna, valamiféle történelmi restaurációt pedig nem volt mihez viszonyítani: 1918 és 1945 elé senki sem akart/tudott visszatérni. Mindennek felismerése egy olyan fordulóponthoz köthető, amely velejéig rázta meg a hazai jobboldali-konzervatív közösséget. Ez a 2002-es választási vereség volt, amikor az ezredfordulás „polgári kormányzás” után nemcsak hogy visszajöttek, akik egy ízben, 1994–98 között már restaurálták a rendszerváltoztatás idején egyébként sem eléggé megingott hatalmukat, hanem újult erővel, azaz a posztkommunista blokk két komponensének szövetségét még szorosabbra fűzve tették. „Bár a pártok versenyében a célszalagot a polgári összefogás szakította át, az élelmes ezüstérmes és a szemfüles bronzérmes összefogott, így ők állhattak a dobogó legfelső fokára” – mondta Orbán Viktor Dísz téri beszédében a választások után. Ebben a szituációban, éppen húsz évvel ezelőtt született meg Láncki András revelatív erejű *Konzervatív kiáltvány* című könyve.¹⁷

A konzervatív korszak alapító nyilatkozatának nevezhető kötetnek rögtön az első lapján azt olvassuk, hogy a rendszerváltoztatás fél munkája részben elvezett „az 1989 előtti erkölcsi állapotok hagyományára merevedéséhez, restaurálásához és rehabilitációjához” (7), a 2002-es választások eredménye pedig azt mutatja, hogy kifulladt az „1989-ben az új demokratikus berendezkedés bevezetésére és megszilárdítására tett kísérlet”. Ideje tehát diskurzust váltani, és határozottan fellépni „az ellenfél restaurációs törekvéseivel szemben” (9), amelyhez viszont „konzervatív fordulatra van szükség”. Ehhez először is fel kell ismerni a „konzervatív paradoxonnak” nevezett jelenséget, amit az okozott, amiről már volt szó korábban: „Ebben a történelmi helyzetben egyedül a kommunizmus vagy szocializmus tekinthető konzervatívnak, egyedül a régi rendszerhez kötődő embereknek van mit konzerválniuk. [...] A konzervatív jobboldal kínlásának éppen az [az] egyik oka, hogy céljai elérése érdekében radikálisan kell fellépnie” (11). Láncki ennek meghaladásához szó szerint egy *jövőorientált, továbbltekintő újkonzervativizmus* kialakítását javasolta, amely tisztelettel merít a magyar konzervativizmus korábbi hagyományaiból, de nem azonos azokkal. Történelmi okokból kifolyólag tehát nem ahhoz ragaszkodik, ami elmúlt, hanem azt teremti újra, ami örök. Nem a legutóbbi vég, hanem a mindenkori kezdet foglalkoztatja. A szerző ki is mondta, hogy „ami megkülönbözteti a régi és az újkonzervativizmust, az a múlthoz való viszony”, hiszen míg előbbi annak foglya, ráadásul e közelmúlt nem is a sajátja, addig utóbbi a múltat tájékozódási pontnak használja, mégpedig a jövő érdekében (29). A megoldás tehát: reakciós nosztalgia helyett konzervatív futurizmus.

a konzervatív korszak alapító nyilatkozata

17 LÁNCKI András: *Konzervatív kiáltvány*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002. (A kötetből származó idézetek oldalszámait a főszövegben, zárójelben adjuk meg.)



Régi rend –

A Magyar Királyi Testőrség tagjai a budai vár királyi palotájának Habsburg-lépcsőjén (Fortepan / Friss Ildikó)

Lánczi a politikai praxis tekintetében a zsigeri radikalizmust és a diktatúra előtti idők restaurációját egyaránt elvetette, hiszen ezek is a kommunizmus-hoz való viszony alapján állnak: előbbi komplementer ideológia, utóbbi historizáló attitűd. Ehelyett új kezdetet javasolt: a kommunista hagyomány/örökség felszámolását, a (poszt)kommunizmus intézményi-politikai s még inkább szellemi-kulturális lezárását, azaz egy új korszak megnyitását. Ez elsősorban gondolkodási autonómiát jelent, amely a történeti haladás konstrukciójának elvetésével és az utolérés-diskurzus befejezésével kell, hogy kezdődjék. A kötet megjelenésekor szerzője 12 évnyi posztkommunizmus terhéről beszélt, amely után még nyolc év következett, hogy aztán 2010 és 2022 között a megelőzőkhöz még a viszonyítás szempontjából sem kötődő, attól mindenestől független 12 év következék.

Összesen húsz éven keresztül igaz volt tehát a megállapítás, hogy „ma a hagyományörzés, a folytonosság hirdetése, a meglévő védelme a nem konzervatív intézmények és értékek védelmét jelentené”, az viszont csak 2010-től kezdve vált valósággá, hogy megjelenjék „a közelmúlt *status quo antera* támaszkodó konzervatív forradalma, amely a konzervatív értékek és intézmények talaján áll”.¹⁸ Történetpolitikai értelemben meglehetősen furcsa helyzet állt elő, ugyanis a magukra forradalmi erőként tekintő baloldaliak ebben a helyzetben ellenforradalmárok, a forradalomtól mindenkor ódzkodó jobboldaliak pedig forradalmárok lettek. Ez utóbbi idegenkedés a politikai fantázia és a kreatív cselekvés legerősebb gátja volt – egyszerűen fel kellett adni. Erre jó példák is kínálkoztak: António Oliveira de Salazar, a nagy portugál államférfi például úgy fogalmazott *Csendes forradalom* című beszédgyűjteményében, hogy „egészen eddig sok forradalom volt, de egy igazi sem”, Ronald Reagan pedig úgy emlékezett vissza a ’80-as évekre, hogy „sokan Reagan-forradalomnak hívták,

18 MOLNÁR Attila: A másvilág. *Valóság*, 1994/10. 102.



A forradalom színeváltozása –
Stencilezett fekete zászló
(Wikimedia Commons)

de szerintem csak a józan eszünk újrafelfedezése volt”. A Magyarországon 2010-ben első ízben kétharmados parlamenti felhatalmazást nyerő Fidesz-KDNP választási győzelméről akkoriban Orbán Viktor a következőket mondta:

„Magyarországon nem egyszerűen arról van szó, hogy lezajlott a hatodik szabad választás, hanem forradalom történt a szavazófülkékben. A magyarok bebizonyították, hogy van értelme a demokráciának, mert demokratikus keretek között olyan nagy horderejű változást tudunk véghezvinni, amelyet régen csak a forradalmak tudtak.”¹⁹

Valódi forradalom történt tehát, nem csupán forradalommal felérő politikai változás! Ennek csak formája volt az, amely eltért az európai forradalmak megszokott dramaturgiájától, tartalma pedig egy „visszaállító forradalom” (Lánczi András) lehetőségét tartogatta.

S valóban: miközben megtörtént a posztkommunizmus felszámolása, azaz a rendszerváltoztatás véghez vitele, azon nyomban új rendszer is született (Nemzeti Együttműködés Rendszere), amely egy új korszak megnyitását, azaz új történelmi kezdetet jelentett. 2010–12-ben alkotmányjogi-intézményi fordulat következett be: az Alaptörvény például a történelmi alkotmány historikus-normatív tartalmára „nyit ablakot” (Paczolay Péter), az új választási rendszer

¹⁹ <http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/forradalom_tortent_a_szavazofulkeben>

és a mellé társított intézmények (nemzeti konzultáció, népszavazás) pedig megerősítik a többségi demokrácia érvényét. 2010 és 2022 között előbb a gazdasági, majd a társadalmi rendszerváltás is befejeződött: patrióta gazdaságpolitikával, a hazai tulajdonhányad növelésével, illetve egy munkaalapú és családbarát ország felépítésével. A legújabb feladatok a nemzeti szuverenitás megvédelmezése mellé a kulturális szuverenitás megerősítését társítják, hogy az ossztársadalmi kohézió megerősítése (*nemzeti együttműködés*) egy széleskörű nemzeti konszenzus talaján valósuljon meg. Így ma is kijelenthető, hogy ez „a konzervatív forradalom az elszakított gyökereket keresi, visszatér”, mégpedig az oly sokszor megszakított normalitáshoz.²⁰

Az egymás utáni harmadik kétharmados törvényhozási felhatalmazással végződő országgyűlési választás után vetődött fel, elsősorban még csak politikai-ideológiai tekintetben, aztán négy év múlva már történelmi perspektívában is, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszere értéktartalmát és működési módját tekintve forradalmi-konzervatív jelenség. Ennek nyomán 2018–19-ben alakult ki és 2021–22-re szilárdult meg az a nézet, hogy ami Magyarországon az elmúlt tizenkét évben lezajlott, az nem más, mint konzervatív forradalom. Érdekes módon ennek – a számukra ijesztő – perspektíváit azok sejtették meg, akik a legkevesebbet értették meg belőle...

Balázs Zoltán például már a harmadik kétharmados győzelem után kijelentette, hogy számára „a radikalizmus mint program a riasztó”, a kormányzatot pedig „forradalmi jobboldalinak” nevezte, majd később is úgy értékelte, hogy az elmúlt évtized egészére jellemző volt „a kétezres évek mámorítóan »forradalmi konzervatizmusa«”.²¹ Mindennek egy ízben tudományos keret is igyekezett adni, amikor a „radikális konzervativizmust” úgy tipologizálta, mint amely „nem valamiféle

múlthoz való visszatérést, hanem radikális előrelépést, gyökeres átalakulást indítványoz”.²² (Ekkor már külföldön is felfigyeltek rá, hogy

Magyarországon valami történik – a *Le Figaro* ekkoriban azt írta, hogy „a nemzeti identitás védelme a Fidesz által 2010 óta meghirdetett konzervatív forradalom egyik kulcstémája”). A politikai realitások együtt jártak a szellem valóságával, amikor a már említett harmadik kétharmad megszerzése egybeesett a *Kommentár* folyóirat 2018 tavaszi-nyári megújulásával, azaz a lap kezdetéhez való visszatéréssel. Ennek értékelése – különösen a debütáló 2018/3–4. lapszámban Láncki András (*A teljesség arcai: a konzervatív keletkezése*) és Karácsony András (*Döntés és hagyomány*) által írottakon keresztül – szintén nem maradt el, mégpedig Horkay Hörcher Ferencnek köszönhetően. A következők szerint: „Aligha tévedünk nagyot, ha a megújult *Kommentár* című folyóiratot [...] úgy tekintjük, mint az új rezsimhez közel álló, új konzervatív szellemi műhely orgánumát.” Majd némileg megrovó szándékkal megjegyezte, hogy azzal, hogy „a *Kommentár* a konzervatív forradalom teoretikusát [ti. Arthur Moeller van den Bruckot] idézi, jelzi, hogy egy másfajta konzervativizmusképet támogat, mint ami Burke kapcsán fogalmazható meg.”²³ Egy újabb kísérlet is történt a – mostantól már a laphoz viszonyított – politikai pozíciók kijelölésére, amikor 2019 májusában a következőket lehetett olvasni: „Az elmúlt másfél év hazai kultúrharcainak egyik fontos fejleménye az úgynevezett »új jobboldal« határozott színrelépése és robusztus térfoglalása, amely magában foglalta a régi, kormánykritikus konzervatív hangok háttérbe szorítását, illetve egy új, kormánypárti konzervativizmus meghirdetését. Noha az új jobboldalnak vannak előzményei, zászlóbontásának a [...] *Kommentár* folyóirat 2018. őszi megjelenését tekintjük. [...] Az új *Kommentár* lapszámai például

a Nemzeti Együttműködés Rendszere forradalmi-konzervatív jelenség



20 LÁNCKI András: Helyreállító forradalom. *Heti Válasz*, 2011. május 5. 66.

21 LAKNER Dávid: A magyar társadalomra nem lehet ideológiákat ráerőltetni. Interjú Balázs Zoltánnal. *Magyar Hang*, 2018. szeptember 7. és BALÁZS Zoltán: A diktatúra mint végső állomás. *Országút*, 2021. szeptember 13. <<https://orszagut.com/kozelet/a-diktatura-mint-vegso-allomas-1823>>

22 BALÁZS Zoltán – MOLNÁR Csaba: *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban*. Osiris, Bp. 2019. 257–258.

23 HORKAY HÖRCHER Ferenc: Edmund Burke és a magyarországi rendszerváltás. *Korunk*, 2019/8. 53., 54.

A német konzervatív forradalom válogatott művei magyarul

HANS FREYER

A mai szociológia feladata (ford. nélk.) *Napkelet*, 1939/7. és Stephaneum Nyomda, 1939.

Nagy Frigyes. Történelmi arckép (ford. Szigeti József) Magyar–Német Társaság, 1943.

ERNST JÜNGER

A márványszírteken [1939] (ford. Nemes Péter) Európa, 2004.

A totális mozgósítás [1930] (ford. Mezei Balázs) 2000, 1996/február

A célzivatárban [1920] (ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó) Noran Libro, 2014.

Válogatott politikai írások (ford. nélk.) Varázsló Macska, 2021.

THOMAS MANN

Egy apolitikus ember elmékedései [1918] (ford. Györfy Miklós–Majtényi Zoltán) Helikon, 2000.

HERCEG KARL ANTON ROHAN

[ROHAN KÁROLY ANTAL HERCEG NÉVEN]

Európa öröksége (ford. nélk.) *Magyar Kultúra*, 1937/1.

Politika és világnézet (ford. nélk.) *Magyar Kultúra*, 1934/4.

CARL SCHMITT

A politikai fogalma. Válogatott politikai- és államelméleti tanulmányok (ford. Cs. Kiss Lajos) Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002.

Politika teológia [1922] (ford. Paczolay Péter) ELTE ÁJK, 1992.

WERNER SOMBART

Kapitalizmus és szocializmus (ford. nélk.) Magyar Cobden Szövetség, 1923.

OSWALD SPENGLER

A Nyugat alkonya [1918–22] (ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó) Európa, 1994. I–II. [első kiadás]

Gép és ember – Egy új életfilozófia gondolatai [1931] (bev. Nagy József, ford. Sz. Mátray Sándor) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. [első kiadás]

Pesszimizmus? [1921] (ford. nélk.) Varázsló Macska, 2020.

Válságok árnyékában – Filozófiai írások [Poroszság és szocializmus (1919), Az ember és a technika (1931), A döntés éve (1933)] (ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó) Kossuth, 2013.

a »hagyomány és forradalom« összetartozását, azaz a »konzervatív forradalmat« hirdetik.²⁴ Három évvel később, immár a negyedik kétharmadot követően, ezt szó szerint megismételték, mondván: „Az új-jobboldali *Kommentár* folyóirat lapszámai például a »hagyomány és forradalom« összetartozását, azaz a »konzervatív forradalmat« hirdetik, igazolva ezzel az Orbán-rezsim radikalizmusát.”²⁵

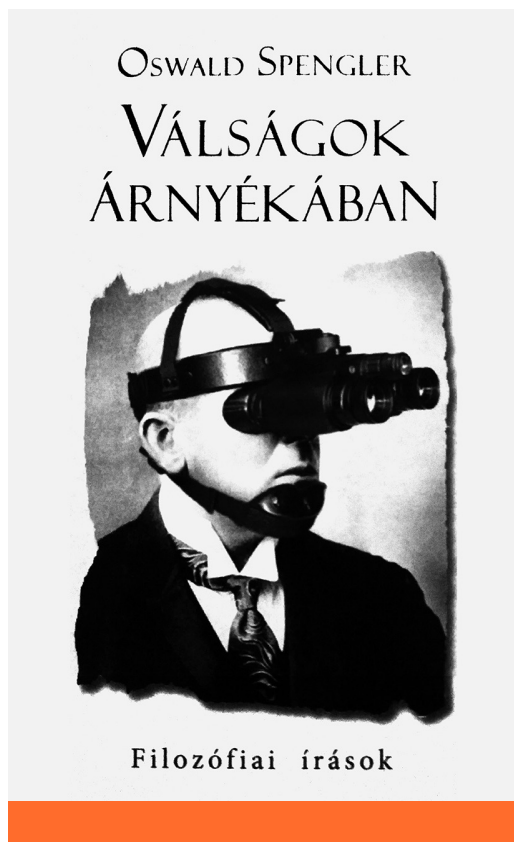
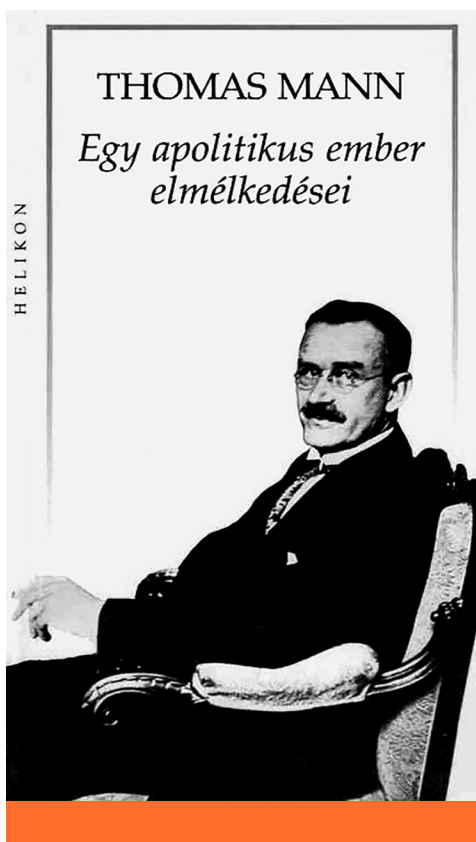
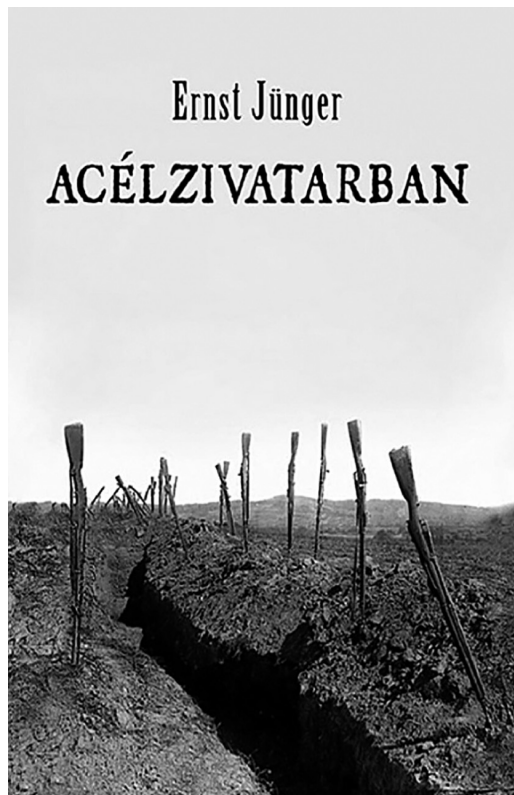
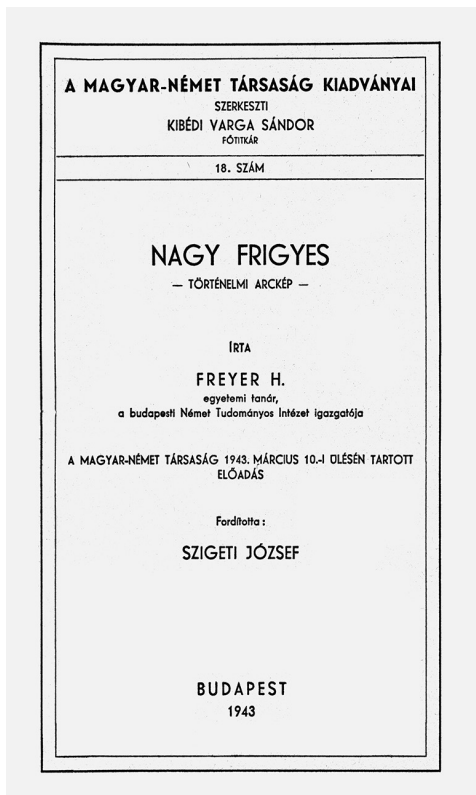
Az „új jobboldallal” szembeszegezett „igazi konzervativizmus” (más néven csalódott fideszesek, ún. kritikus konzervatívok) vádpontjai minduntalan ugyanazok: 1) radikalizmus, amely „a permanens alkotmányozásban, az intézményi struktúrák folyamatos átszervezésében, a hatalommegosztás, a képviselői rendszer kiüresítésében, és egy kiterjedt kormánypárti propagandagépezet létrehozásában ragadható meg”; aztán 2) a joguralom elutasítása, amely „a politikai voluntarizmus és az önkényuralom eszközévé válhat”; továbbá 3) autoriter hatalomgyakorlás, melyből kifolyólag „az Orbán-rezsim nem egyszerűen autoriter, de autokratikus: a politikai hatalom egy kézben koncentrálása jellemzi”; végezetül a legmegdöbbentőbb vád következik, azaz 4) „a népakaratra vagy a választók többségére történő folyamatos hivatkozás” (!), melynek köszönhetően a regnáló miniszterelnök szerintük „választott diktátorrá válik”.²⁶ Anélkül, hogy az egyes vádakra érdemes volna egyáltalán kitérni, hiszen nem többek a nyugatos tranzitológia és a megfelelői kényszer szülte absztrakció keverékénél, jegyezzük meg, hogy éppen a lényegét vetik el. Például milyen gond lehetne *konzervatív* szempontból az 1989-es alkotmány Alaptörvényre cserélésével, hiszen miért is kellett volna ragaszkodni a toldozott-foltozott sztálinista szerkezetű alkotmányhoz? Aztán miért volna „plebiszciter vezérdemokrácia”, élén egy „választott diktátorral” az a berendezkedés, amelyben egymás után négy alkalommal kap, két különböző választási rendszerben is, alkotmányos felhatalmazást a *jobboldal*? Azt sem árthat tudatosítani, hogy *demokratikus* körülmények között egyedül a nép, azaz a választók véleménye számít, amelyet a kormányzat és a mögötte álló pártok rendre különféle formákban ki is kérnek (aláírásgyűjtés, nemzeti konzultáció, népszavazás). Végezetül tudomásul kell venni, hogy a magyar *nemzet* időhöz-térhez illő válaszai önérdékből vezérelten születnek meg, nem pedig kívülről irányítva, a nemzetközi akadémiai elit és a globális pénzügyi körök elvárásait követve. *A hatalom a népé.*

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének politikai-társadalmi horizontját és a hazai jobboldali tábor teljes vertikumát az előbbiekhöz képest kiválóan megértette Kiss Viktor. Ő azt írta, hogy Magyar-

24 Körösnéyi András – Mándi Tibor: Miért nem vagyunk »új jobboldaliak«? *Válasz Online*. <<https://www.valaszonline.hu/2019/05/06/miert-nem-vagyunk-uj-jobboldaliak>>

25 Körösnéyi András 2022. június másodikán elhangzott beszédét „A NER-elit szemébe mondta: nem vagytok konzervatívok – itt a Körösnéyi-beszéd teljes szövege!” címmel közli: <<https://www.valaszonline.hu/2022/06/14/korosenyi-andras-konzervativizmus-uj-jobboldal>>.

26 Uo.



országon (is) 1989 és 2010 között hármass korszellem érvényesült, melynek egyaránt része volt a neoliberális posztpolitika, a gazdasági-kulturális globalizáció és a közösségiség rovására menő individualizáció. Ő kifejezetten „konzervatív forradalmat” azonosít ezzel szemben, mondván: „A 2010 után hatalomba került hazai jobboldal célja [...] nem egy, az elmúlt kétszáz év változásaira reagáló kulturális ellenforradalom, hanem az 1989 után kialakult domináns ideológia

ellen fellépő *konzervatív forradalom*”.²⁷ Ennek ellenfogalmai, az iménti hármasra kreatívan reagálva, az illiberális demokrácia, a lokalista–globalista törésvonal definiálása és a hagyományos családmodell támogatása. A hazai nemzeti-konzervativizmus, tágabban pedig a Nemzeti Együttműködés Rendszere a „globális uralkodó eszméssel” szemben fogalmazódik meg, de nem passzív, visszaállító-reagáló értelemben, hanem aktivista, teremtő-autentikus módon. Márpedig pontosan ezek a konzervatív forradalom jellemzői is.

A JÖVŐ FOLYTATÓDIK

1989-ben a külső-belső ellenérdekelt felek, amelyek egymással idejekorán szövetségre is léptek, ellehetetlenítették a rendszerváltás eredeti értelmének beteljesítését. Bár a jobboldali (nemzeti, polgári, konzervatív, kereszténydemokrata) erők két ízben is kormányra kerültek, a közelmúlt tehetetlenségi nyomatóka túl nagy volt. Ennek folytán hiába tűnt úgy a második alkalommal, 1998–2002 között, hogy befejezhető a rendszerváltó folyamat (*A jövő elkezdődött*), elfogyott a tavasz. 2010-től kezdve nyílt lehetőség arra, hogy mindenestül új rend szülessék: politikailag, társadalmi értelemben és kulturális tekintetben egyaránt. Ekkor nemcsak egy új rendszer született, hanem egy új rend jött világra, nem egyszerűen a régi lezárása történt meg, hanem új korszak nyitánya jött el. Ez nem valaminek a vége volt csupán, hanem egy új kezdet. Ekkortól *beléptünk a saját jövőnkbe*.

Ennek a folyamatnak szerves része, hogy bő harminc év alatt (1990–2022) Magyarországon a jobboldal a perifériáról a politikai centrumba került, a baloldal pedig a központból a szélre. A liberális hegemonia lassan-lassan megroppant, az elmúlt 12 évben pedig létrejöttek egy konzervatív korszak intézményi-intellektuális feltételei, amely egy olyan történelmi periódus megnyitását jelenti, ahol az alapvető értékek (Isten, haza, család, munka, otthon, biztonság) forradalmi erővel térnek vissza. Ha valami, akkor ez valószínűleg konzervatív forradalom. Ugyanez a vágy hajtotta a nyugati civilizációban mindenütt megjelent szuverenista mozgalmakat, gondoljunk csak a Brexitre (*Take back control*) vagy Donald Trump győzelmére (*Make America Great Again*), ám míg ezek a közelmúlt globalizációjának részproblémáira reagáltak, annak függvényében maradvány, addig a magyar modell mindenestül új világot teremtett. Ebből is látható, hogy nem elég reagálni, visszaható erőként (lat. *regressio*, visszamenetel) viselkedni, ugyanis a reakciós mindig annak foglya marad, amit éppen ellenez. Ezzel szemben idehaza a jobboldal már nemcsak politikai ellensúly, hanem országos tökesúly, és felismertük azt is, hogy a ma konzervativizmusa nem a tegnapi liberalizmusa.

» **beléptünk
a saját jövőnkbe**

A reformkor programadó könyvében Széchenyi így fogalmazott: „Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre [...] A múlt elesett hatalmunkból, a jövőnknek urai vagyunk.”²⁸ Most egy újabb nagy nemzeti regeneráció közepette vagyunk. A szélesen értelmezett konzervatív tábor és a kormányzó jobboldal történelmi szövetsége alkotja Magyarország szellemi-politikai centrumát. Nincs más hátra, mint előre. *Előre, nem hátra.* ■

27 Kiss Viktor: *Dominancia és hegemonia. Politikai ideológiák a mai Magyarországon = Igazságosság, demokrácia, fenntarthatóság.* szerk. FÖLDES György – ANTAL Attila, Napvilág, Bp. 2022. 195. Kiemelés az eredetiben.

28 gróf SZÉCHENYI István: *Hitel* [1830] (reprint) Közgazdasági és Jogi, Bp. 1991. 270.